

doi:10.15421/171671

УДК.: 94(477/52)«1920»/«1930»:271.2

Опір православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр.: форми, методи та наслідки

В.О. ОЛІЦЬКИЙ

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Київ, Україна

Авторське резюме

У статті розглянуто одне з актуальних питань державно-церковних відносин ХХ ст. – опір православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр. у СРСР. Так, як територія сучасної Сумської області у досліджуваній період входила до складу Харківської, Полтавської та Чернігівської областей, результати отриманого дослідження репрезентують ситуацію північно-східного регіону України.

У дослідженні проаналізовано джерельну базу та історіографію питання. Відзначається, що ця проблема на всеукраїнському рівні знайшла відображення як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії.

Досліджено спротив православного населення краю вилученню церковних цінностей. Простежується постійна безперервна боротьба, яка розпочинається саме у 1922 р.

Розглянуто радикалізацію методів протидії антирелігійній політиці на Сумщині у 1929 – 1930 рр. Як приклади наведено повстання у селах Берюхово та Блистів.

Визначено причини як радикалізації так і затишшя спротиву у 1930 – 1935 рр. Визначено форми та методи спротиву антирелігійній політиці. Аналізуються жіночі бунти та волинка, як форми спротиву антирелігійній політиці. Охарактеризовано період зростання випадків радикальних форм спротиву у 1935 – 1937 рр. Разом із тим відстежено та визначено безперервність цього руху на Сумщині протягом усього періоду 1920 – 1930-х рр.

Ключові слова: православ'я; церква; духовенство; церковне майно; дзвони; радянська влада; репресії; повстання; волинка; жіночий бунт

Resistance of the Orthodox population Sumy antireligious policy 1920 – 30`s: forms, methods and consequences

V.O. OLITSKYI

National university of life and environmental sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Abstract

The article deals with one of the actual issues of church-state relations in the twentieth century – resistance of Sumy Orthodox population against antireligious policy in 1920 – 30`s in the USSR. Thus, as the territory of modern Sumy region in the studied period was the part of Kharkiv, Poltava and Chernihiv regions, the results of this study represent a situation in north-eastern region of Ukraine.

© В. О. Оліцький, 2016

The study analyzes the source base and historiography of the problem. It is noted that the problem is reflected both at the national and foreign historiography.

Resistance of Orthodox population of region against seizure of church property is studied. It is pointed to continuous struggle, which begins precisely in 1922.

The radicalization of methods of resistance against antireligious policy in Sumy region in 1929 – 1930 is considered. The examples are the rebellions in the villages of Beryuhovo and Blystiv.

The reasons of radicalization and resistance calm in 1930 – 1935 are defined. Women riots and so-called volinky (bagpipes) as a manifestation of resistance against antireligious policy are analyzed. The characteristic of period of growing cases of radical forms of resistance in 1935 – 1937 is given. However the continuity of this movement in Sumy region during the period of 1920 – 1930's is tracked and identified.

Keywords: Orthodoxy; church; clergy; church property; the bells; the Soviet power; repression; rebellion; bagpipes; female rebellion

Спротивление православного населения Сумщины антирелигиозной политике 1920 - 30-х гг. : формы, методы и последствия

В.А. ОЛИЦКИЙ

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
Киев, Украина

Авторское резюме

В статье рассмотрен один из актуальных вопросов государственно-церковных отношений XX века – сопротивление православного населения Сумщины антирелигиозной политике 1920 – 30-х гг. в СССР. Так как территория современной Сумской области в исследуемый период входила в состав Харьковской, Полтавской и Черниговской областей, результаты полученного исследования представляют ситуацию северо-восточного региона Украины.

В исследовании проанализировано документальную базу и историографию вопроса. Отмечается, что эта проблема на всеукраинском уровне нашла отражение как в отечественной, так и зарубежной историографии.

Исследовано сопротивление православного населения края изъятию церковных ценностей. Прослеживается постоянная непрерывная борьба, которая начинается именно в 1922 г.

Рассмотрено радикализацию методов противодействия антирелигиозной политике на Сумщине в 1929 – 1930 гг. Как примеры приведены восстания в селах Берюхово и Блистов.

Определены причины как радикализации, так и затишья сопротивления в 1930 – 1935 гг. Определены формы и методы сопротивления антирелигиозной политике. Анализируются женские бунты и волынки, как формы сопротивления антирелигиозной политике. Охарактеризованы период роста случаев радикальных форм сопротивления в 1935 – 1937 гг. Вместе с тем отслежена и определена непрерывность этого движения на Сумщине в течение всего периода 1920 – 1930-х гг.

Ключевые слова: православие; церковь; духовенство; собственность; колокола; советская власть; репрессии; восстания; волынка; женский бунт

Постановка проблеми. Як у широких колах українського суспільства, так і вузких наукових, історія України першої половини ХХ ст. асоціюється із пануванням більшовицького тоталітаризму та масовими репресіями. Одним із суспільних інститутів, який зазнав масового переслідування із величезними людськими, матеріальними та культурними втратами, є православна церква. Саме вона у довоєнний період в СРСР фактично була поставлена на межу існування.

Незважаючи на те, що останнім часом видано низку ґрунтовних досліджень, присвячених становленню тоталітаризму в Україні, народному опору 1920 – 1930-х рр., розвитку державно-церковних відносин, ця проблема продовжує цікавити суспільні та наукові кола і залишається актуальною та потребує детальнішого вивчення. Серед питань, на які варто звернути увагу, необхідно виокремити спротив пра-

вославного населення антирелігійній політиці 1920 – 1930-х рр. як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Особливо варто наголосити на регіональному аспекті проблеми. Розкриття краєзнавчого аспекту даного питання дає змогу всебічно і докладно вивчити багатогранність проблематики, виокремити особливості та загальні риси.

Приклад Сумщини буде досить репрезентативним, адже її територія у досліджуваний період входила до складу декількох областей. Саме тому отримані результати з одного боку ілюструють регіональну специфіку, а з іншого – дають уявлення про весь північно-східний регіон України.

Мета дослідження. На основі широкої джерельної бази та історіографії дослідити становлення і розвиток радикальних методів опору православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр. та ви-

окремити регіональні особливості цього явища.

Методологія дослідження. Для повноцінного розкриття теми використовувались методи: конкретно-пошуковий, аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, історичної реконструкції, структурно-функціонального аналізу, порівняльно-історичний.

В основу дослідження лягла широка джерельна база, яка представлена документами шести архівів, як центральних так і місцевих та галузевих. Як наслідок, нами залучено документи різного роду, які демонструють, як ситуацію на території Сумщини, так і місце даних подій у загальнодержавному масштабі.

Архівні кримінальні справи показують роль окремих священників у спротиві антирелігійній політиці [5; 7; 8; 9; 10]. Ці ж справи докладно висвітлюють і ситуацію на місцях. Разом із тим, варто зазначити, що до цього роду джерел варто відноситися досить критично. Так, як головною метою даних справ було доведення вини підозрюваного, то в них досить часто передаються сфальсифіковані, перекручені або перебільшені дані. Більш точну інформацію містять доповідні записки, довідки, звіти про ситуацію у державі тощо. У них увага звертається на найгучніші події, а також висвітлюється ставлення до них влади. Так, як більшість із цих документів було засекречено та адресувалися обмеженому колу чиновницької та партійної номенклатури, можна говорити про те, що у них подається об'єктивніша інформація [12; 13]. Надзвичайно цінними є різноманітні повідомлення з місць. Здебільшого маючи оперативний характер, вони покликані надати необхідні дані про становище на місцях та висвітлити причини антирелігійних виступів. Саме ці документи показують і ставлення місцевої влади до даних подій та ілюструють спроби знайти винних [2; 3; 4].

Незважаючи на те, що причини виступів перекладалися державними, силовими та партійними органами одними на інші, у комплексі дана група джерел все ж таки дає досить об'єктивне бачення причин, масштабів та наслідків спротиву православного населення Сумщини антирелігійній політиці 1920 – 30-х рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання спротиву православного населення України антирелігійній політиці 20 – 30-х рр. ХХ ст. знайшло відображення, як в українській так і зарубіжній історіографії. Значна заслуга належить досліднику репресій у СРСР та голодомору в Україні Р. Конквесту. Саме він одним із перших закордонних дослідників зацікавився даними подіями. Зупиняється Р. Конквест і на подіях безпосередньо пов'язаних із Сумщиною – повстання 1929 р. у с. Берюхово [15, с. 234-235].

Одним із перших у незалежній Україні державно-церковні відносини та репресії проти церкви почав досліджувати В. Пащенко. Не міг він оминати у своїх працях і питання спротиву населення антирелігійній політиці [18, 19]. Се-

ред сучасних дослідників державно-церковних відносин варто виокремити А. Киридон [17, 18] та О. Ігнатушу. У науковому доробку О. Ігнатуші є праці безпосередньо пов'язані із репресіями проти православної церкви на Сумщині [16].

Виклад основного матеріалу. У майбутньому СРСР протиріччя між Російською православною церквою та більшовиками розгорілися ще з моменту боротьби останніх за владу. Під час громадянської війни ці сили виявилися по різні боки барикад. До цього додавалося і антирелігійне налаштування комуністів. Тож не дивно, що із затвердженням при владі вони втілюють у державі атеїстичну політику. РПЦ розглядається як одна із найбільш ворожих організацій у державі.

Однією із перших спроб зменшити вплив церкви у суспільстві після утвердження більшовицької влади, було вилучення церковних цінностей. 8 березня 1922 р. ВУЦВК приймає декрет «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим», аналогічний декрет на два тижні раніше був прийнятий у Росії. Починає діяти Центральна комісія по вилученню церковних цінностей на чолі із М. Скрипником. Через складені описи майна наявного при храмах було легко відстежити його кількість і якість, а відповідно виявити факти його приховування або нестачі. Реалізація даної кампанії в Україні призвела до протесту окремих священнослужителів і віруючих. Вони проявлялися у двох напрямках: агітація проти вилучення коштовностей та переховування майна і його описів. Рідше відбувалися стихійні виступи та сутички із органами правопорядку [14, с. 83]. Р. Конквест із посиланням на газету «Правда» від 20 квітня 1922 р. пише про 1400 сутичок, що відбулися біля храмів [15, с. 229]. На Сумщині яскравим прикладом є випадки у селах Печини та Угроїди Охтирського округу. Ситуацію вдалося стабілізувати лише після прийняття відповідних заходів. До революційного трибуналу передано 18 осіб, 10 із яких – духовенство. За образу комісії одну особу віддано під суд [6, арк. 56-57]. Але це було швидше винятком, аніж правилом.

Інкони духовенство вдавалося до переховування церковного майна, проте це також було поодинокими випадками. Населення краю віднеслося до даної кампанії байдуже або співчутливо. Такі настрої панували і серед більшості духовенства. Як зазначає В. Пащенко, незважаючи на те, що в атеїстичній літературі говориться про контрреволюційну позицію церковників, насправді ж воно хоча й без ентузіазму зустріло постанову про вилучення цінностей, але більшість не виявило відвертої ворожості діям органів влади [19, с. 69]. На Сумщині, як і в Україні в цілому, незважаючи на втрату церквою майна, вона фактично не змогла організувати віруючих на захист своїх інтересів.

Як зазначало ОДПУ з даного приводу, в циркулярному листі № 37 від 1930 р., остан-

ній контрреволюційний виступ, проведений церквою, розрахований на фанатизм віруючих, під лозунгом захисту церковних цінностей, у 1922 р. закінчився важкою поразкою для церкви. Церковники, переконавшись у неможливості безпосередньої відкритої боротьби, перейшли до пристосування до радянських умов [1, арк. 1]. Сприяло цьому і запровадження НЕПу, коли натиск на церкву помітно зменшився. Не останнє місце у даному процесі відіграла і міжконфесійна політика більшовиків внаслідок якої владі вдалося розпалити міжконфесійну ворожнечу і сподіватися, що у ній церква просто знищить сама себе.

Паралельно у державі відбуваються антирелігійні кампанії, які у 1925 – 1926 рр. призводять до виступів на Одещині та Катеринославщині [14, с. 84]. Проте на Сумщині у даний період нами не виявлено жодних акцій на захист церкви.

Згорання НЕПу означало і новий наступ на релігію та духовенство. Збільшується економічний та ідеологічний тиск. Розпочинається кампанія по вилученню дзвонів у фонд індустріалізації, масове закриття церков, які передавалися під культосвітні заклади, комори тощо. Інколи закриті храми взагалі не використовувалися. За таких умов посилюється спротив антирелігійній політиці як з боку духовенства, так і з боку селянства, яке залишалося глибоко віруючим та вбачало єдину розраду своєму тяжкому становищу лише у церкві. Її знищення штовхало народ ставати на захист православної церкви шляхом відкритих виступів. Саме у цей період відбувається радикалізація методів опору антирелігійній політиці на Сумщині. На відміну від 1922 р., коли суспільство, як і духовенство краю здебільшого байдуже або навіть співчутливо поставилося до вилучення цінностей на користь голодуючим, зараз церкви закривалися і досить часто стояли без використання. Храми та їхнє майно цинічно знищувалися на очах віруючих. Під час різдвяних свят 1930 р. в Україні було організовано масове спалення предметів релігійного культу, ікон, церковних книг [16, с. 237]. Такі випадки не обмежилися даною кампанією, а продовжувалися і поза нею, супроводжуючи закриття храмів. Наприклад, у с. Вільшана Недригайлівського району Сумської області було закрито та розібрано дві церкви. Із кам'яної – вимощена дорога, дерев'яна – розібрана і спалена. Відбувалося спалювання ікон, церковних книг, архівів, розкрадання цінностей тощо [15, с. 233-234]. Тепер фактично відбувалося не просто вилучення майна чи закриття храмів, а знущання над релігійними почуттями населення. Безумовно, що це не могло не викликати обурення у суспільстві. Ці факти у поєднанні із збільшенням тиску на селянство призводять до наростання опору.

Це визнається і владою. Так, на початку 1930 р. з боку ОДПУ відзначалося, що закриття молитовних будинків, оподаткування слу-

жителів культу, застосування інституту позбавлення швидко активізувало духовенство усіх напрямів. Вони почали активно опиратися. За цих умов, колись досить вороже налаштовані представники різних напрямів православ'я змушені були більше зорганізуватися. До цієї боротьби активно долучається просте населення [1, арк. 1-9].

У 1929 р. фіксується значна кількість хвилювань та виступів селян на релігійному підґрунті. Приводом до бунтів у РСРП слугувало не лише закриття храмів незаконним шляхом, але і так звані «правильно» організовані закриття, коли дотримувалися усіх формальностей. Заняття під культурні установи будинків духовенства, позбавлення їх права голосу, вилучення земельних наділів, обкладання їх під час хлібозаготівель, податки, закріплення радіоантен на дзвіницях, зняття дзвонів і т. д. – усе це було приводами до виступів та демонстрацій [1, арк. 5].

За офіційними даними, по Україні за період із 1 травня до 15 грудня 1929 р. відбулося 32 виступи [11, арк. 158]. У середньому 1 виступ на 10 днів. Проте ситуація погіршувалася, кількість виступів збільшувалася. У результаті цього за період із 1 по 12 січня 1929 р. відбулося 12 виступів [12, арк. 2]. Фактично кожного дня в Україні відбувався 1 виступ на релігійному ґрунті.

Відкриті протистояння із органами влади, як метод спротиву антирелігійній політиці влади поширюються і на Сумщині. Особливістю краю з одного боку було те, що тут фактично тільки набувають поширення радикальні форми, а з іншого боку – саме тут відбувається одне із наймасовіших та найрадикальніших виступів на релігійному ґрунті 1929 р. в УРСР. Виступ у с. Берюхово Путивльського району було названо владою повстанням. Цей випадок набув широкого резонансу. Він тримався на контролі центральними державними і партійними органами. Пізніше, Р. Конквест опише саме його, як приклад повстань 1929 – 1930 рр. [15, с. 235]. Приводом до виступу послужило те, що 14 грудня 1929 р. група активістів, перебуваючи у нетверезому стані, не маючи жодного рішення та дозволу на вилучення церковних дзвонів, піднялася на дзвіницю і стала спилувати дзвони. Побачивши, що із дзвіниці знімають дзвони, біля церкви зібралися віруючі з метою захисту храму. У відповідь на заклик активістів розійтися починаються хвилювання. Натопт побив радянських та комсомольських активістів. Тікаючи від переслідування, активісти закрилися у приміщенні сільської ради. Проте це не зупинило селян. Натопт розгромив його, підпалив культосвітні заклади. Безладдя припинилися лише після того, як партійці відкрили вогонь із вогнепальної зброї [11, арк. 158 зв.; 4, арк. 57-64]. Показово, що винними у цьому інциденті влада визнавала не п'яних активістів, які відкрито порушували законодав-

ство, а церковний актив села, зокрема монашку та священника. Місцева партійна верхівка даний факт назвала проявом класової боротьби на селі. У даному випадку – спробу куркульських та інших елементів села помститися партійній, комсомольській та позапартійній частині активу села за проведення правильної політики на селі. Внаслідок цих подій не планувалося переглянути відносини з церквою або хоча б налагодити дотримання законності під час закриття храмів та зняття дзвонів. Дана ситуація була використана для посилення антирелігійної агітації та колективізації округу [3, арк. 42-48]. За цих умов менше ніж за місяць в окрузі відбувається ще одне повстання. У с. Блистів Понорницького району 8 січня 1930 р. також на тлі зняття дзвонів було побито голову районного виконавчого комітету та окружного виконавчого комітету. На Різдво місцевий осередок «Безбожник» вирішив провести наступного дня зняття дзвонів із місцевої церкви. Про рішення довідався церковний актив та священник. 8 січня після богослужіння останній закликав віруючих обороняти святині, сторожу наказав не передавати нікому ключі від храму. Коли комсомольці з'явилися до храму із метою оглянути і зняти дзвони, сторож повідомив церковний актив. Задзвонили в набат, на що зібралось за офіційними даними близько 1 тисячі осіб [4, арк. 70-71]. Дивлячись на реакцію селян в обох описаних випадках можна стверджувати, що більшість із них виступала проти зняття дзвонів та закриття храмів. Проте тоталітарний режим не звертав уваги на думку населення. Подібні ситуації використовувалися, як привід до посилення репресій та втілення у життя своїх планів. Силowymi методами усувалося інакшумство. Випадок у с. Блистів не став винятком. За фактом даних подій вина покладалася на священника та церковний актив. Було заарештовано понад 30 осіб.

Незважаючи на те, що подібні виступи не давали бажаних результатів, швидше навпаки, вони показують ставлення населення краю до антирелігійної політики радянського тоталітарного режиму. Спираючись на це можна стверджувати, що в абсолютній більшості народ, зокрема селянство не підтримувало політику радянської влади, воно ідеологічно та матеріально перебувало у своєрідній опозиції до радянської влади. Єдиним органом, який багато в чому розділяв думку та долю селян у нових умовах, була православна церква, яка як і значна частина селянства зазнала переслідування. 2 березня 1930 р. Сталін піддав критиці кампанію вилучення церковних дзвонів у фонд індустріалізації, назвавши її надмірною. Після публікації статті «Запаморочення від успіхів» настає затишшя та пом'якшення і на релігійному фронті. Напередодні Великодня 1930 р. хвиля масових виступів із вимогами відкриття церков прокотилася по селах Сумської, Чернігівської, Полтавської, Прилуцької, Перво-

майської, Миколаївської, Сталінської областей [15, с. 24]. Це свідчить про те, що населення держави не лише не сприймало антирелігійної політики, а залишалося релігійним та намагалось не просто зберегти діючі храми, але й повернути у своє користування уже зачинені, залишити у них дзвони тощо.

Проте період затишшя не був тривалим. Уже до кінця 1930 р. було закрито 80% сільських церков [15, с. 236]. На Сумщині, як і в СРСР в цілому, у цей час не зафіксовано масових виступів населення. О. Бойко таке народне затишшя пов'язує, з одного боку із пом'якшенням антирелігійної роботи після критики Сталіна, а з іншого – із голодомором 1932 – 1933 рр. та репресіями 1932 – 1936 рр. і «безбожною п'ятирічкою», які остаточно підірвали спроможність українців чинити опір. Боротьба із антирелігійною політикою влади вшухає [14, с. 85]. Погоджуючись із думкою О. Ігнатюші, зазначимо, що саме голодомором та масовим закриттям храмів на початку 1930-х рр. влада довершила злам церковної організації як дійової цілісності [16, с. 83]. Це не могло не відбитися на спротиві населення. На нашу думку, він був фактично подавлений.

Разом із тим, не можна говорити про повне припинення боротьби і спротиву. Вона відбувається перманентно, стихійно. Так, кількість та масштабність виступів кардинально зменшується. Приводами були не лише релігійні питання. Переплітаються церковні, соціальні, ідеологічні та економічні чинники. Проте, все ж таки, релігійне підґрунтя не відмирає. Типовими залишаються жіночі бунти, які найбільшого розвитку сягали у 1930 р. Досить часто саме жінки відкликалися на захист церковних дзвонів та храмів [15, с. 235]. Інколи їм вдавалося досягнути своєї мети. Під страхом розправи розлюченого натовпу, місцеві активісти на деякий час відклали реалізацію запланованого. Ці бунти були проявом реакції жіночої частини населення на антирелігійну політику радянського тоталітарного режиму і у подальшому. Досить часто перепліталися економічні та релігійні причини цього руху. Яскравим прикладом є бунт у с. Красне Сумського району, який відбувся у березні 1932 р. У цей час у місцевому колгоспі винесено постанову про здачу молока державі та зменшення норм його видачі колгоспникам. Як реакція місцевого населення на таку постанову та тяжке матеріальне становище 19 березня 1932 р. відбувся жіночий бунт. Шесточенко Є.П. разом із сином Шесточенко С.Г. ходили по хатах із закликом розбирати колгоспних корів. Жінки під керівництвом Шесточенка Є.П. збиралися групами на вулицях. В подальшому вони відсторонили від роботи керівництво колгоспу, зламали замки та почали розбирати колгоспних корів. Показово, що жінки брали корів, яких вони вважали своїми, адже цих корів було колективізовано із їхніх господарств та передано до колгоспу [10].

Незважаючи на те, що колгоспниці не висували жодної релігійної вимоги, поряд із Шесточенками в організації бунту обвинувачується і місцевий священик Олексенко М.А. Він обвинувачувався тому, що нібито через Шесточенка Є.П. організував та керував бунтом. Представники НКВС намагалися звинуватити в організації таких виступів духовенство. Інколи безпідставно, лише через те, що у рядах бунтівників були члени релігійної громади. Хоча, як показує практика, такі демонстрації в основному відбувалися стихійно, а безпосередньо церковнослужителі не мали до них жодного відношення.

Лише із черговим посиленням тиску на церкву у 1936 – 1938 рр. пожвавлюється і спротив антирелігійній політиці. Знову відбувається радикалізація його форм. Нова хвиля пожвавлення антирелігійного руху уже не набуває попереднього розмаху, проте незважаючи на смертельну небезпеку селянство намагається відстояти своє право на віру та церкву.

Управління НКВС Чернігівської області у доповідній записці про результати оперативної діяльності за період із 01.06.1937 р. до 10.01.1938 р. повідомляло про посилення організацій волинок релігійними організаціями у даний період. Головною вимогою яких було відкриття закритих храмів [2, арк.16, 182]. Причинами, що провокували дані бунти, крім посилення наступу на релігію та терору проти духовенства, була і нова Конституція. Саме спираючись на неї, церковнослужителі та віруючі вимагали відкрити храми для реалізації свого конституційного права.

Зрозуміло, що у даний час масштаби виступів органами НКВС перебільшувалися. Навмисне до їх організаторів працівники силових структур, які у СРСР перетворилися на карально-репресивні, додавали духовенство, навіть якщо воно не мало до хвилювань жодного відношення. Починаючи із 1936 р. відбувається посилення репресій проти духовенства, а із другої половини 1937 р. реалізація куркульської операції, в ході якої планувалося із ним покінчити остаточно. Відповідно, необхідними були приводи для арештів, які переростали у розстріли. Чудовим приводом була організація волинок.

Проте не варто недооцінювати таку форму боротьби. У другій половині 1930-х рр. на Сумщину дійсно повертаються волинки на релігійному підґрунті. Саме вони стають радикальними проявами спротиву антирелігійній політиці у даний період. Наприклад, у першій половині 1935 р. під впливом діяльності священика м. Шостка Сумської області Шевчука Г.І. відбуваються дві волинки [9, арк. 61-64]. Священик с. Семенівка Липоводолинського району Базилевич В.М. під час закриття церкви у 1935 – 1936 рр. намагався організувати населення виступити проти даної акції [5, арк. 23]. Напередодні першотравневих свят 1937 р. священик с.

Калинівка Роменського району Гонтаровський М.О. організовує делегацію жінок до сільської ради із вимогою відкрити закриту у 1936 р. церкву. Натовп, чисельністю 18 – 20 осіб, підняв бунт у сільській раді, вимагаючи від голови відкрити церкву [8, арк. 55-56].

Досить часто під інкримінацією духовенства організації волинок, крилося те, що священик просто говорив, що нова Конституція не забороняє богослужіння, або на запитання віруючих яким чином відновити богослужіння чи повернути закритий храм, відповідав, що потрібно добиватися дозволу влади. Дані факти свідчать про те, що опір антирелігійній політиці на Сумщині у 1930-х рр. не припинився. Характерною рисою даного періоду є менший масштаб виступів, значно менша кількість, у порівнянні із кінцем 1929 – 1930 рр., самих виступів. У цей час більшість учасників були жінками. Після прийняття у 1937 р. нової Конституції УРСР, духовенство та активні віруючі у своїх вимогах відкрити закриті храми, спираються саме на її норми. Починаються кампанії по збиранню підписів за відкриття храмів. Основну роль у ній відігравали саме жінки. Відбувається збільшення кількості виступів на релігійному ґрунті, що пояснюється посиленням репресій проти церкви та духовенства. Проте, як і в попередні роки, такі заходи фактично не давали бажаних результатів. Вони могли сприяти лише відтермінуванню того чи іншого антирелігійного заходу, а проти учасників поверталися здебільшого кримінальними переслідуваннями.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що у період 1920 – 1930-х рр. на Сумщині як і в усьому СРСР, активно відбувається опір населення антирелігійній політиці радянської влади. Він проявлявся у таких формах, як масові виступи, жіночі бунти, волинки тощо. На терені краю можна простежити постійну боротьбу проти антицерковної політики більшовиків, яка зародилася у 1922 р. під час конфіскації церковних цінностей. Піком цієї боротьби є 1929 – 1930 рр. У цей період відбувається радикалізація методів досягнення своєї мети.

На зміну релігійній агітації, збиранню підписів проти тих чи інших дій влади приходять масові виступи та відкриті протистояння. Саме у цей час на терені краю відбувається ряд масових виступів проти зняття дзвонів, як, наприклад, у селах Берюхово та Блестові. Незважаючи на те, що у першій половині 1930-х рр. кількість і масштаб виступів зменшується, боротьба не припиняється. Починаючи із середини 1930-х рр. відбувається певне повернення до збирання підписів та подання клопотань до різних радянських інстанцій. Із збільшенням репресій проти церкви спротив цій політиці відповідно посилюється, набуваючи нового максимуму у 1935 – 1937 рр. Варто зазначити той факт, що більшість акцій спротиву відбувалися за ініціативи населення і церква фактично не виступала їх організатором.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) ф. 13, спр. 383 Циркулярное письмо № 37 о состоянии и перспективах церковного движения и очередных задачах органов ГПУ. – 9 арк.
2. ГДА СБУ ф. 16, спр. 0142 Управление НКВД по Черниговской области. Докладная записка о результатах оперативной деятельности. – 203 арк.
3. Державний архів Сумської області (ДАСО) ф. П-221, оп. 1, спр. 456 Плани работ бюро и секретариата ОПК, отчет райсоюза за первое полугодие 1928/1929 г., докладная записка по расследованию происшествия в с. Берюхово Путивльского района. – 58 арк.
4. ДАСО ф. Р-1752, оп. 1а, спр. 78 Глуховский окружной прокурор г. Глухов Глуховского района Глуховского округа. Копии постановления Всеукраинского Центрального исполнительного комитета о военизации Рабоче-крестьянской милиции УССР. Цыркулярные распоряжения Наркома Юстиции и Государственного Политического управления об усилении борьбы с кулацким террором, об освобождении рецидивистов из допров и отправки их в концентрационные лагеря в отдельные области, об операциях по ликвидации сельской уголовщины. – 174 арк.
5. ДАСО ф. Р-7641, оп. 6, спр. 289 Базилевич В.М. – 30 арк.
6. Державний архів Харківської області ф. Р-203, оп. 1, спр. 887 Информационные сводки и переписка об изъятии церковных ценностей в фонд помощи голодающим по Харьковской губернии. – 120 арк.
7. Управління Міністерства внутрішніх справ України в Сумській області (УМВС України в СО) ф. 6, спр. Р-59 Лебедь П.С. – 26 арк.
8. Управління Служби Безпеки України в Сумській області (УСБУ в СО) спр. П-974 Гонтаровский М.А. – 61 арк.
9. УСБУ в СО спр. П-11533 Шевчук Г.И. и др. – 108 арк.
10. УСБУ в СО спр. П-1776 Олексенко Н.А. и др. в 2 т., Т. I. – 78 арк.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО) ф. 1, оп. 20, спр. 2994 Доклады, справки ГПУ УССР в ЦК КП(б)У о ликвидации контрреволюционных организаций, результатах борьбы с преступностью, положении на Южной железной дороге, настроении рабочих в связи с перезаключением колдоговоров, состоянии рабочей кооперации, закрытии церквей и др. вопросам. докладная записка подкомиссии помощи городской бедноте в ЦК КП(б)У и положении городской и местечковой бедноты в Украине. – 207 арк.
12. ЦДАГО ф. 1, оп. 20, спр. 3185 Докладные записки ГПУ УССР в ЦК КП(б)У о политическом состоянии комитетов незаможных селян, недостатках в проведении антирелигиозной пропаганды, недостатках в охране труда на предприятиях, борьбе с бандитизмом и спекуляцией, ходе подписки на заем «Пятилетка в 4 года» и др. вопросам. Сведения о численном составе запаса ОГПУ на Украине по областям. – 131 арк.
13. ЦДАГО ф. 1, оп. 20, спр. 7105 Справки и спецсообщения партийных и административных органов в ЦК КП(б)У о наличии на Украине церквей и молитвенных домов, их закрытии, о работе отделов культов при исполкомах, первом номере газеты «Безбожник», состоянии антирелигиозной пропаганды на местах. – 39 арк.
14. Бойко О. «Нелегальні» методи протидії православної церкви антирелігійній політиці в Україні у 1920 – 1930-х рр. [Текст] / О. Бойко // Вісник Дніпропетровського університету: серія «Історія та археологія». – 2011. – Випуск 19. – С. 80 – 87.
15. Конквест Р. Живна скорботи: Радянська колективізація і голодомор [Текст] / [ред. С. Головки]. – К.: Либідь, 1993. – 384 с.
16. Ігнатуша О.М. Голодомор 1932 – 1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави [Текст] / О.М. Ігнатуша // Сумська старовина. – 2003. – №11 – 12. – С. 80 – 84.
17. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920 – 1930-х років: соціальний вимір [Текст] / А. Киридон // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – № 12. – С. 234 – 256.
18. Пащенко В. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917 – 1930-ті роки [Текст] / В. Пащенко, А. Киридон. – Полтава, 2004. – 335 с.
19. Пащенко В. Православ'я в Україні. Державно-церковні стосунки 20-30-ті роки ХХ ст. [Текст] / В. Пащенко. – Полтава, 1995. – 289 с.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2016

REFERENCES:

1. Haluzevy derzhavnyy arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU) [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU)] f. 13, spr. 383 Tsirkulyarnoye pismo № 37 o sostoyanii i perspektivakh tserkovnogo dvizheniya i ocherednykh zadachakh organov GPU [Circular number 37 on the status and prospects of church and regular movement of the GPU organs problems], 9 (in Russian).
2. HDA SBU [SSA SSU] f. 16, spr. 0142 Upravleniye NKVD po Chernigovskoy oblasti. Dokladnaya zapiska o rezultatakh operativnoy deyatelnosti [NKVD Department of Chernihiv region. A report on the results of operational activities], 203 (in Russian).
3. Derzhavnyy arkhiv Sums'koy oblasti (DASO) [State Archives of Sumy region (SASR)] f. P-221, op. 1, spr. 456 Plany rabot byuro i sekretariata OPK. otchet raysoyuza za pervoye polugodiye 1928/1929 g.. dokladnaya zapiska po rassledovaniyu proisshestiya v s. Beryukhovo Putivl'skogo rayona [Plans Bureau and Secretariat works DIC, otchet raysoyuza of the first semester for the 1928/1929, dokladnaya note on the investigation proyshshestiya in wood Beryuhovo Putyvlskoho District], 58 (in Russian).
4. DASO [SASR] f. R-1752, op. 1a, spr. 78 Glukhovskiy okruzhnoy prokuror g. Glukhov Glukhovskogo rayona Glukhovskogo okruga. Kopii postanovleniya Vseukrainskogo Tsentralnogo ispolnitelnogo komiteta o voyenizatsii Raboche-

- krestianskoy militsii USSR. Tsyrukulyarnyye rasporyazheniya Narkoma Yustitsii i Gosudarstvennogo Politicheskogo upravleniya ob usilenii borby s kulatskim terrorom. ob osvobozhdenii retsidivistov iz doprov i otpravki ikh v kontsentratsionnyye lagerya v otdelnyye oblasti. ob operatsiyakh po likvidatsii selskoy ugolovshchiny [Glukhov District Attorney city Glukhov district Glukhovski Glukhovski County. Copies of the order of All-Ukrainian Central Executive Committee of the militarization of the Workers 'and Peasants' militia of the USSR. Circular orders of People's Commissar of Justice and the State Political Directorate to strengthen the fight against the kulak terror, the release of offenders from Dauprat and send them to concentration camps in some areas of criminality to eliminate rural operations], 174 (in Russian).
5. DASO [SASR] f. R-7641, op. 6, spr. 289 Bazylevych V.M., 30 (in Russian).
 6. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti [State Archives of Kharkiv region] f. R-203, op. 1, spr. 887 Informatsionnyye svodki i perepiska ob izyattii tserkovnykh tseinnostey v fond pomoshchi golodayushchim po Kharkovskoy gubernii [News reports and correspondence about the seizure of church property in the famine relief fund for the Kharkov province], 120 (in Russian).
 7. Upravlinnya Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny v Sums'kiy oblasti (UMVS Ukrayiny v SO) [Department of the Ministry of Interior of Ukraine in Sumy region (DMIUSR)] f. 6, spr. R-59 Lebed' P.S., 26 (in Russian).
 8. Upravlinnya Sluzhby Bezpeky Ukrayiny v Sums'kiy oblasti (USBV v SO) [Office of Security Service of Ukraine in Sumy region (OSSUSR)] spr. P-974 Hontarovskyy M.A., 61 (in Russian).
 9. USBV v SO [OSSUSR] spr. P-11533 Shevchuk H.Y., 108 (in Russian).
 10. USBV v SO [OSSUSR] spr. P-1776 Oleksenko N.A., T. I, 78 (in Russian).
 11. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kyy ob'yednan' Ukrayiny (TsDAHO) [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (CSAPOU)] f. 1, op. 20, spr. 2994 Doklady. spravki GPU USSR v TsK KP(b)U o likvidatsii kontrrevolyutsionnykh organizatsiy. rezultatakh borby s prestupnostyu. polozhenii na Yuzhnoy zheleznoy dorozh. nastroyeni rabochikh v svyazi s perezaklyucheniyem koldogovorov. sostoyanii rabochey kooperatsii. zakrytii tserkvey i dr. voprosam. dokladnaya zapiska podkomissii pomoshchi gorodskoy bednote v TsK KP(b)U i polozhenii gorodskoy i mestechkovoy bednoty v Ukraine [The reports help the GPU of the Ukrainian SSR to the CC CP (B) U on the Elimination of counter-revolutionary organizations, the results of the fight against crime, the situation in the Southern Pacific Railroad, the mood of workers in connection with the renewal of collective agreements, the state workers' cooperative, the closing of churches and others. Issues. memo subcommittee help the urban poor in the CC CP (B) U and the position of the urban poor and the shtetl in Ukraine], 207 (in Russian).
 12. TsDAHO [CSAPOU] f. 1, op. 20, spr. 3185 Dokladnyye zapiski GPU USSR v TsK KP(b)U o politicheskom sostoyanii komitetov nezamozhnykh selyan. nedostatkakh v provedenii antireligioznoy propagandy. nedostatkakh v okhrane truda na predpriyatiyakh. borbe s banditizmom i spekulyatsiyey. khode podpiski na zayem «Pyatiletka v 4 goda» i dr. voprosam. Svedeniya o chislennom sostave zapasa OGPU na Ukraine po oblastyam [Staff reports of the GPU of the Ukrainian SSR of the note to the CC CP (B) U on the political state of Poor Peasants Committees, shortcomings in the conduct of anti-religious propaganda, shortcomings in labor protection in enterprises, combating gangsterism and speculation, during the subscription to a loan «Five-Year Plan in four years» and others. issues. Information on the size of the stock of the OGPU in Ukraine on areas], 131 (in Russian).
 13. TsDAHO [CSAPOU] f. 1, op. 20, spr. 7105 Spravki i spetssoobshcheniya partiynykh i administrativnykh organov v TsK KP(b)U o nalichii na Ukraine tserkvey i molitvennykh domov. ikh zakrytii. o rabote otdelov kultov pri ispolkomakh. pervom nomere gazety «Bezbozhnik». sostoyanii antireligioznoy propagandy na mestakh [Information and special reports of the party and the administrative authorities in the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine in the presence of churches and houses of worship, and their closure, on the cults of departments at the executive committees, the first issue of the newspaper «Atheist», state anti-religious propaganda in the field], 39 (in Russian).
 14. Boiko, O., 2011. «Nelehalni» metody protydii pravoslavnoi tserkvy antyrelihiinii politytsi v Ukraini u 1920 – 1930-kh rr. [«Illegal» countermeasures Orthodox Church antireligious policy in Ukraine in 1920 - 1930's.]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu: seriia «Istoriia ta arkhheolohiia». (19), 80-87 (in Ukrainian).
 15. Konkvest, R., 1993 Zhnyva skorboty: Radyans'ka kolektyvizatsiya i holodomor [Harvest of Sorrow: Soviet collectivization and famine]. Lybid', Kyiv (in Ukrainian). Holovko, S. (ed.), 384 (in Ukrainian).
 16. Ihnatusha, O., 2003. Holodomor 1932 – 1933 rr. na Sumshchyni v systemi antytserkovnoi borotby derzhavy [Holodomor of 1932 - 1933 in Sumy system anti-Church struggle States]. Sumska starovyna. (11-12), 80-84 (in Ukrainian).
 17. Kyrydon A., 2004. Derzhavno-tserkovni vidnosyny v radianskii Ukraini 1920 – 1930-kh rokiv: sotsialnyi vymir [Church-state relations in Soviet Ukraine 1920 - 1930 years: the social dimension]. Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. (12), 234-256 (in Ukrainian).
 18. Pashchenko, V, Kyrydon, A., 2004. Bilshovytska derzhava i pravoslavna tserkva v Ukraini: 1917 – 1930-ti roky [The Bolshevik government and the Orthodox Church in Ukraine, 1917 - 1930 years], Poltava, 355 (in Ukrainian).
 19. Pashchenko, V., 1995. Pravoslavia v Ukraini. Derzhavno-tserkovni stosunky 20-30-ti roky XX st. [Orthodoxy in Ukraine. Church-state relations 20-30 years of the twentieth century.], Poltava, 289 (in Ukrainian).

Оліцький В'ячеслав Александрович – аспірант

Національний університет біоресурсів і природокористування України
Адреса: 03041, Київ, вул. Героїв Оборони, 15

Olitskiy Vyacheslav O. – postgraduate

National university of life and environmental sciences of Ukraine
Address: 15, Heroes of Defense Str., Kyiv, 03041, Ukraine
Email: olitskiy@gmail.com

Олицкий Вячеслав Александрович – аспірант

Національний університет біоресурсів і природопользования Украины
Адрес: 03041, Киев, ул. Героев Оборони, 15